

Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży związane z udostępnianiem i odbiorem materiałów o charakterze seksualnym – wybrane wyniki badań czeskiego Centrum Prewencji Ryzyka Wirtualnej Komunikacji z lat 2010–2017

Łukasz Tomczyk^a, Rene Szotkowski^b, Kamil Kopecký^b

^aUniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

^bUniwersytet Palackiego w Ołomuńcu, Republika Czeska

Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników badań dotyczących związanych z mediami elektronicznymi zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży w Republice Czeskiej. W tekście przedstawiono wybrane wyniki badań realizowanych przez Centrum Prewencji Ryzyka Wirtualnej Komunikacji Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu (Centrum prevence rizikové virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci) związane z kontaktem dzieci i młodzieży z materiałami pornograficznymi oraz seksualizującymi, a także konsekwencje tego procesu. Przedstawione wyniki badań mają na celu nie tylko upowszechnienie wiedzy odnoszącej się do zachowań ryzykownych w sąsiednich krajach, lecz również mogą służyć jako inspiracja dla polskich badaczy oraz metodyków przygotowujących programy profilaktyczne w obszarze pedagogiki mediów.

SŁOWA KLUCZOWE:

PRVOK, REPUBLIKA CZESKA, ZACHOWANIA RYZYKOWNE, SEKSTING,
OCHRONA DANYCH OSOBOWYCH

Centrum Prewencji Ryzyka Wirtualnej Komunikacji – podstawowe informacje

Centrum Prewencji Ryzyka Wirtualnej Komunikacji (PRVOK) jest częścią Wydziału Pedagogicznego Uniwersytetu Palackiego w Ołomuńcu. Prowadzone w nim badania i działania edukacyjne są ukierunkowane na problematykę zachowań ryzykownych powiązanych z technologiami informacyjno-komunikacyjnymi. Aktywności PRVOK są przede wszystkim związane z analizowaniem skali i mechanizmów odnoszących się do cyberprzemocy, *cybergroomingu*, sekstingu, metod manipulacji w przestrzeni wirtualnej, ochrony danych osobowych w sieci oraz innych zjawisk związanych z internetem.

Centrum PRVOK jest realizatorem narodowych projektów związanych z profilaktyką zachowań ryzykownych występujących w środowisku nowych mediów. Większość działań podejmowanych przez PRVOK, np. w ramach projektu E-Bezpieczeństwo (E-Bezpieczni), jest związana z profilaktyką uniwersalną, selektywną i wskazującą wśród dzieci i młodzieży. W podstawowej działalności PRVOK wyodrębniono cztery obszary aktywności: edukację, działania prewencyjne skierowane do szkół, podejmowanie interwencji w sytuacji występowania zagrożeń elektronicznych i realizację badań.

Do tej pory w ramach aktywności edukacyjnych centrum zrealizowano kilkaset szkoleń dla uczniów szkół podstawowych i średnich oraz studentów szkół wyższych w Czechach i innych państwach, policjantów z wydziałów prewencji i kryminalnych, pracowników socjalnych, a także uczestników nieformalnych spotkań edukacyjnych (np. targów wiedzy). PRVOK posiada również swój wirtualny kampus na platformie Second Life, w którym odbywają się wykłady i prezentacje, niewymagające fizycznej obecności uczestników. W ramach akcji edukacyjnych PRVOK współpracuje z instytucjami biznesowymi, realizując działania w ramach koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu (*corporate social responsibility*, CSR). Od 2009 r. centrum uzyskało wsparcie swojej działalności od wielu instytucji rządowych i pozarządowych.

Od 2010 r. PRVOK uruchomiło poradnię online oferującą pomoc w sytuacji wystąpienia zachowań ryzykownych w przestrzeni nowych mediów. Jej celem jest ochrona przed cyberprzemocą, sekstingiem, ryzykiem związanym z użytkowaniem portali społecznościowych, a także ochrona danych osobowych i blokowanie nielegalnej zawartości w sieci. W poradni można uzyskać pomoc psychologiczną, pedagogiczną i porady prawne. Celem poradni jest rozwiązywanie wszystkich zgłoszonych spraw w sposób całościowy, szybki i efektywny. Dział ten współpracuje z wieloma specjalistami zatrudnionymi na Uniwersytecie Palackiego i instytucjami

służb społecznych. Na szczególną uwagę zasługuje współpraca z policją, która od początku istnienia instytucji wspiera PRVOK. Od 2012 r. poradnia korzysta z działu bezpieczeństwa dużych firm, takich jak Seznam, a.s. i Google CZ, które wspomagają rozwiązywanie wybranych spraw w aspekcie technicznym. Od momentu powołania poradni rozwiązano ponad 700 spraw związanych z e-zagrożeniami.

Badania realizowane przez PRVOK

Istotną częścią aktywności PRVOK są regionalne i ogólnokrajowe badania. Wszystkie są zorientowane na uczniów szkół podstawowych i średnich oraz realizowane na reprezentatywnych próbach z całej Republiki Czeskiej. Do tej pory zrealizowano następujące badania o dużej skali: Seksting i ryzykowne znajomości zawierane przez czeskie dzieci w cyberprzestrzeni (*Sexting and Risky Acquaintances Made by Czech Children in Cyberspace*, 2017, N = 4878; Kopecký, 2017), Cyberprzemoc wobec nauczycieli (*Cyberbullying of Teachers*, 2016, N = 5136; Kopecký, Szotkowski, 2017a), Czeskie dzieci i Facebook (*Czech Children and Facebook*, 2015, wiek respondentów 9–17 lat, N = 1248; Kopecký, 2016), Specyfika dziecięcej komunikacji i agresorzy online oraz ataki online na najmłodszych użytkowników (*Specifics of Children Communication and Online Aggressors within the Online Assaults on Children*, 2015, N = 267 odpowiedzi odnoszących się do ataków online; Kopecký, 2016b), Zachowania ryzykowne słowackich dzieci (*Risky Behaviour of Slovak Children*, 2014, dzieci w wieku 11–17 lat, N = 1488; Kopecký, 2016c), Ryzyko internetowej komunikacji – badania cykliczne w latach 2010–2014 (*Danger of internet communication 1–5*, dzieci w wieku 11–17 lat, 2010 – N = 1925; 2011 – N = 12 533; 2012 – N = 10 830; 2013 – N = 21 372; 2014 – N = 28 232; Kopecký, 2014), Zachowania ryzykowne studentów wydziału pedagogicznego w środowisku internetowym (*Risky Behaviour of Students of Faculty of Education of Palacký University Olomouc within the Internet Environment*, 2013, studenci w wieku 20–25 lat, N = 386; Kopecký, 2014), Badania formalnych i semantycznych uwarunkowań związanych z hasłami używanymi przez internautów (*Research of formal and semantic analysis of computer passwords of users*, 2013, internauci w wieku 18–67 lat, N = 3743; Kopecký, Szotkowski, 2014). W dalszej części artykułu przedstawiono wybrane wyniki badań nad kwestiami związanymi z udostępnieniem i odbiorem komunikatów oraz materiałów odnoszących się do seksualności młodych użytkowników nowych mediów.

Wszystkie zaprezentowane wyniki badań zostały zrealizowane z wykorzystaniem techniki sondażu diagnostycznego. W celu zgromadzenia danych na dużej próbie

pracownicy PRVOK wykorzystują techniki ankiety online z pytaniami zamkniętymi (wiele badań prowadzonych jest cyklicznie, więc użycie tych samych narzędzi pozwala na porównywanie zjawisk). Przedstawione dane są deklaracjami rejestrowanymi przez narzędzia przyporządkowane do ilościowej metodologii badań społecznych.

Cyberprzemoc w kontekście użytkowania portali społecznościowych przez dzieci i młodzież z Czech

Jednym z głównych zainteresowań badawczych PRVOK jest psychospołeczne funkcjonowanie dzieci i młodzieży w przestrzeni serwisów społecznościowych. Poniżej omówiono część wyników badań odnoszących się do czynności związanych z użytkowaniem Facebooka – najpopularniejszego serwisu internetowego wśród użytkowników w wieku 8–17 lat. Z danych zgromadzonych w 2015 r. wynika, że niemal $\frac{1}{3}$ ankietowanych (78,90%) posiada konto na Facebooku. Interesujące, że 15,28% młodych użytkowników ma zarejestrowane 2–3 konta. W tej grupie ok. 12% korzysta z konta, które zostało utworzone na fałszywe dane (fikcyjne nazwisko, imię, pseudonim, płeć). Nie przeprowadzono jednak badań związanych z wiedzą rodziców na ten temat¹. Spośród ankietowanych 92% deklaruje, że ich rodzice wiedzą o oficjalnym koncie. Zdecydowana większość badanych (86%) deklaruje, że dysponuje wiedzą i umiejętnościami pozwalającymi na zabezpieczenie własnego profilu, jednak 26,7% używa tego samego hasła do konta e-mailowego i portalu społecznościowego. Wraz z wiekiem rośnie czas poświęcany na korzystanie z Facebooka. Aktywność tę stymuluje posiadanie pakietów dostępu do internetu przez telefon komórkowy oraz dostępność sieci Wi-Fi w środowisku życia. Wśród powodów korzystania z Facebooka najczęściej wymienianych przez ankietowanych pojawiają się następujące odpowiedzi: portal ten jest jednym z podstawowych miejsc, gdzie odbywa się komunikacja rówieśnicza, główne miejsce kontaktu z obecnymi i byłymi znajomymi, presja rówieśnicza, dostęp do gier online, sposobność poznania nowych osób, udostępnianie własnych materiałów audiowizualnych, moda oraz rozwój i wirtualna obecność (Kopecký, 2016).

1 W polskim piśmiennictwie można jednak odnaleźć wyniki badań (Tomczyk, Srokowski, Wąsiński, 2016) świadczące o tym, że rodzice posiadają ciągle nikłą wiedzę na temat szczegółowych mechanizmów obsługi portali społecznościowych. Świadomość i intencjonalna kontrola rodzicielska należą do głównych czynników chroniących dzieci przed zachowaniami ryzykownymi w sieci (Bayraktar, 2017).

Można zauważyć jednocześnie, że świat wirtualny i realny przenikają się w przestrzeni nowych mediów, co jest zauważalne również w polskich opracowaniach naukowych z zakresu pedagogiki mediów (Pyżalski, 2012). Wraz z wiekiem zwiększa się liczba propozycji dotyczących spotkania w świecie realnym od znajomych poznanych na Facebooku. Prawie 1/3 ankietowanych (30% użytkowników Facebooka) spotkała się z sytuacją zaproszenia na spotkanie w świecie realnym od osoby znanej tylko i wyłącznie z mediów społecznościowych (Kopecký, 2016). Portal społecznościowy staje się jednocześnie miejscem w przestrzeni wirtualnej, w którym młodzi użytkownicy są najbardziej narażeni na różnego rodzaju zagrożenia związane z własnym wizerunkiem (Kopecký, Szotkowski, Krejčí, 2015). W tabeli zaprezentowano rozkład zachowań kategoryzowanych jako cyberprzemoc, której doświadczyli czescy młodzi internauci.

Tabela. Rodzaje cyberprzemocy, jakiej doświadczyli młodzi użytkownicy nowych mediów

	Chłopcy		Dziewczyny	
	N	%	N	%
Słowne ataki	3545	37,88	5813	62,12
Groźby i zastraszanie	1241	41,85	1724	58,15
Kradzież tożsamości	775	51,60	727	48,40
Wymuszenie	366	49,26	377	50,74
Upokorzenie, zastraszanie przez groźbę udostępnienia zdjęcia	1445	42,79	1932	57,21
Upokorzenie, zastraszanie przez groźbę udostępnienia filmu	704	37,25	1186	62,75
Upokorzenie, zastraszanie przez groźbę udostępnienia nagrania dźwiękowego	1463	37,83	2404	62,17
Włamanie na konto	1085	39,63	1653	60,37

Źródło: Kopecký, Szotkowski, Krejčí (2015).

Z danych zgromadzonych przez PRVOK w 2016 r. wynika, że portale społecznościowe są również miejscem, gdzie uczniowie podejmują działania przemocowe z użyciem narzędzi elektronicznych nie tylko ukierunkowane na rówieśników, lecz również wobec dorosłych. Wśród aktywności, które zostały zauważone przez

PRVOK (analiza 500 przypadków, które wydarzyły się w Republice Czeskiej), najczęstszymi technikami ataków na przedstawicieli kadry pedagogicznej są: *happy slapping*² (prowokowanie nauczycieli do niestandardowych zachowań, nagrywanie materiałów audiowizualnych i umieszczanie ich np. w portalach społecznościowych), umieszczanie w sieci zdjęć i filmów mających na celu poniżenie dorosłych, tworzenie fałszywych stron internetowych i profili w serwisach społecznościowych prezentujących nauczycieli w sposób nieadekwatny do pełnionej roli w środowisku szkolnym (np. w serwisach randkowych), umieszczanie komentarzy oskarżających pedagogów oraz przejęcie tożsamości internetowej nauczyciela. Nieautoryzowany dostęp do poczty elektronicznej lub profilu na portalu społecznościowym stanowi 8% wszystkich ataków ze strony uczniów. Ten rodzaj cyberprzemocy pozwala na przesyłanie w imieniu pedagogów innym osobom informacji o charakterze wulgarnym lub erotycznym (Kopecký, Szotkowski, 2017b). Sieć zatem staje się jednym z miejsc, gdzie cyberprzemoc z użyciem materiałów i komunikatów o charakterze seksualnym może zagrażać nie tylko młodym użytkownikom sieci, lecz również osobom znaczącym w procesie edukacyjno-wychowawczym. W polskim i zagranicznym piśmiennictwie cyberprzemoc jest jednym z najgłębiej analizowanych zagrożeń elektronicznych. Świadczy o tym chociażby liczba publikacji, w których szczegółowo wyodrębniono skalę i czynniki warunkujące to zjawisko (Holla, 2015; Popović-Čitić, Djurić, Cvetković, 2011; Pyżalski, 2012b).

Seksting i inne współwystępujące z nim zachowania ryzykowne

Z badań przeprowadzonych przez PRVOK od marca do maja 2017 r. na próbie 4878 respondentów w wieku 8–17 lat wynika, że ok. 15% badanych przesyła lub umieszcza własne intymne zdjęcia w sieci. Niespełna 40% odwiedza różne typy wideoczatów, takich jak Omegle czy ChatRoulette, gdzie spotyka się również z materiałami o treści seksualnej (potwierdziło to 31% ankietowanych). Z prośbą o rozpoczęcie komunikacji w tego typu przestrzeni spotkało się ok. 16% ankietowanych

2 *Happy slapping* jest zjawiskiem polegającym na manipulacji przekazem medialnym. Obejmuje kreowanie i udostępnianie m.in. za pomocą nowych mediów filmów, zdjęć, materiałów audio związanych ze sztucznie wykreowaną sytuacją. Uwiecznione wydarzenie nosi w sobie cechy cyberprzemocy. Najczęściej osoby poddane manipulacji nie wyrażają zgody na udostępnienie tego typu materiałów w sieci (Mann, 2008; Palasinski, 2012). Określenie *happy slapping* nie ma jednoznacznego odpowiednika w języku polskim.

dzieci i nastolatków. Niespełna połowa badanych (48,59%) deklaruje jednocześnie, że komunikuje się przez internet z osobami, których nie zna w świecie realnym. Ze zgromadzonych danych wynika również, że 31,69% osób umówiłoby się na spotkanie w świecie realnym z osobą znaną jedynie z internetu (Kopecký, Szotkowski, 2017b). W przestrzeni nowych mediów młodzi użytkownicy umieszczają wiele informacji zaliczanych do tzw. wrażliwych (Van Ouytsel i in., 2016; Woźniak, 2016). Wśród nich można wymienić m.in.: imię i nazwisko, wizerunek, adres e-mail i numer telefonu. Szczególną uwagą, w kontekście bezpieczeństwa, obejmowane są prywatne zdjęcia, np. prezentujące odsłonięte ciało. Prośbę o przestanie takiego zdjęcia od nieznannej wcześniej osoby otrzymało 31,28% badanych (Kopecký, Szotkowski, 2017b).

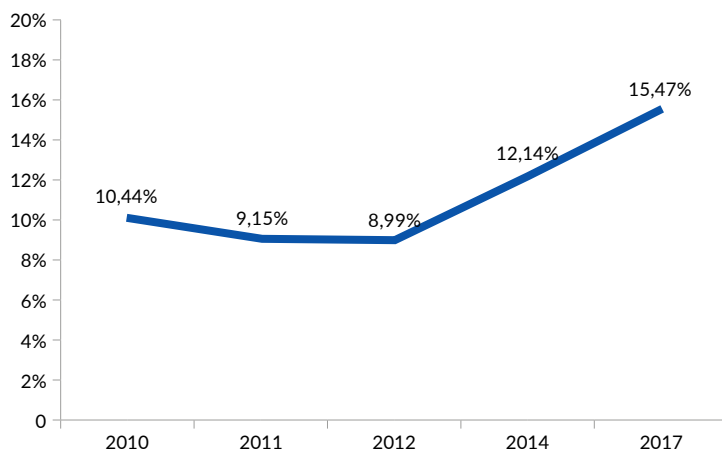
Z danych zgromadzonych w I połowie 2017 r. wynika, że głównymi przyczynami udostępniania przez dziewczyny intymnych zdjęć są: chęć wzbudzenia zainteresowania innych użytkowników sieci własną osobą (62,87%), flirtowanie z osobami, które wzbudzają sympatię (61,09%), chęć znalezienia chłopaka/dziewczyny (45,92%), chęć obdarowania bliskiej osoby (43,40%), chęć odwzajemnienia się własnym zdjęciem za wcześniej otrzymującą fotografię (39,50%), spełnienie prośby najbliższej osoby (31,45%), chęć otrzymania nagrody od drugiej osoby (29,87%), wymuszenie przez chłopaka/dziewczynę (27,84%), nuda (25,17%) i zabawa (19,13%; Kopecký, Szotkowski, 2017b).

Zdecydowana większość badanych młodych użytkowników sieci podkreśla, że o wiele częściej materiały o charakterze seksualnym przesyłają dziewczyny niż chłopcy (70 vs 8,20%). Dane te bazują jedynie na percepcji zjawiska przez ankietowanych. Jak podkreślają badacze z czeskiego zespołu, seksting to nie tylko wysyłanie materiałów audiowizualnych, lecz również przesyłanie intymnych wiadomości np. drogą SMS-ową (Gámez-Guadix, de Santisteban, Resett, 2017; Rice i in., 2017). Tego typu aktywność podjęło 24,76% ankietowanych. Odsetek ten obniża się do 15,37% w przypadku zdjęć intymnych. W znikomym stopniu można zauważyć występowanie deklaracji związanych z umieszczaniem zdjęć o charakterze intymnym w ogólnodostępnej przestrzeni internetowej, takiej jak blogi czy strony internetowe. W Republice Czeskiej zdjęcia, na których młode osoby prezentują się w sposób atrakcyjny seksualnie, są przesyłane do: obecnego(-ej) kolegi/koleżanki (47,47%), do byłego(-ej) kolegi/koleżanki (37,47%), do obecnego(-ej) chłopaka/dziewczyny (29,33%), do lubianej osoby (23,20%), do osoby znanej od niedawna (14,27%), do byłego(-ej) chłopaka/dziewczyny (9,20%). Jednocześnie 40,96% młodych użytkowników sieci potwierdza, że zdarzyło im się co najmniej raz otrzymać od innych użytkowników sieci zdjęcia, które prezentowały te osoby częściowo lub w pełni roznegliżowane.

Z kolei 21,52% zaznacza, że trzymało od innych internautów materiały filmowe o treści pornograficznej lub erotycznej. Wśród stron, aplikacji lub usług, które służą do wymiany takich materiałów, najczęściej wymieniano: Facebooka (65,73%), Messengera (54,13%), Snapchat (50,93), Instagram (12,14%), WhatsApp Messengera (10,27%), Skype'a (10,27%), SMS/MMS (9,47%), e-mail (8,00%), YouTube (6,80%), Viber (5,60%) i Twittera (5,60%). Zdecydowana większość respondentów (74%) podkreśla jednocześnie, że przesyłanie tego typu zdjęć i filmów jest niebezpieczne. W badaniach PRVOK zapytano ankietowanych także o to, do kogo zwróciliby się o pomoc w hipotetycznej sytuacji nadużycia fotografii lub filmów przedstawiających ich wizerunek. Okazało się, że ankietowani w pierwszej kolejności zwróciliby się o pomoc do rodziców (38,83%) i chłopaka/dziewczyny (27,22%). Istotne jest również to, że 32,90% z nich nie poprosiłoby o pomoc nikogo (Kopecký, Szotkowski, 2017b).

Z badań PRVOK wyłania się obraz świadczący o wzrostowej tendencji zjawiska sekstingu w Republice Czeskiej na przestrzeni ostatnich kilku lat. Dodatkowo należy zauważyć, że 30,61% dzieci i młodzieży uważa, że wykonywania i przesyłanie własnych intymnych zdjęć nie jest zabronione w świetle prawa. Zbliżony odsetek respondentów (31,51%) jest jednak przeciwnego zdania. Kwestia ta stanowi zatem jedno z wyzwań dla priorytetów wychowawczych współczesnej pedagogiki mediów (Kopecký, Szotkowski, 2017b).

Rysunek 1. Zjawisko sekstingu wśród czeskich dzieci w latach 2010–2017

Źródło: Kopecký, Szotkowski (2017b).

Niespełna 80% ankietowanych podkreśla, że uczestniczyło w zajęciach dotyczących bezpieczeństwa w sieci. Można zatem domniemywać, że cele operacyjne pedagogiki mediów z perspektywy formalnej zostały osiągnięte, co jednak nie przekłada się na całkowite wyeliminowanie zachowań ryzykownych. Trudno jednak na podstawie zgromadzonych danych jednoznacznie stwierdzić, że prowadzone do tej pory zajęcia z profilaktyki mediów całkowicie nie spełniają postawionych celów. Być może na dalszym etapie tworzenia rozwiązań metodycznych należy zastanowić się nad dodaniem nowych treści, form i środków dydaktycznych zwiększających poziom bezpieczeństwa cyfrowego w analizowanym obszarze. Dla młodych osób internet stanowi podstawowe źródło informacji na temat sfery seksualnej człowieka (42,27%), w dalszej kolejności są przyjaciele (39,69%) i rodzice (33,95%). W tym obszarze istnieją różnice ze względu na płeć. Chłopcy o wiele częściej uzyskują informacje związane z seksualnością z internetu (49,89%), natomiast dziewczyny – od matki (46,40%). Jedynie ok. 20% chłopców deklaruje, że rozmawia na ten temat z matką lub ojcem (Kopecký, Szotkowski, 2017b). Zaprezentowana zależność jest interesująca w kontekście percepcji udostępniania zdjęć o charakterze seksualnym o wiele częściej przez dziewczyny niż chłopców. Pojawia się zatem pytanie o inne czynniki warunkujące mechanizmy sekstingu wśród nastolatków. Jednocześnie należy podkreślić, że w tym obszarze istnieje wieloczynnikowa zależność wymagająca skonstruowania rozległego modelu przyczynowo-skutkowego, obejmującego specyfikę środowiska rodzinnego i szkolnego, a także swoiste cechy osobowe chroniące przed sekstingiem.

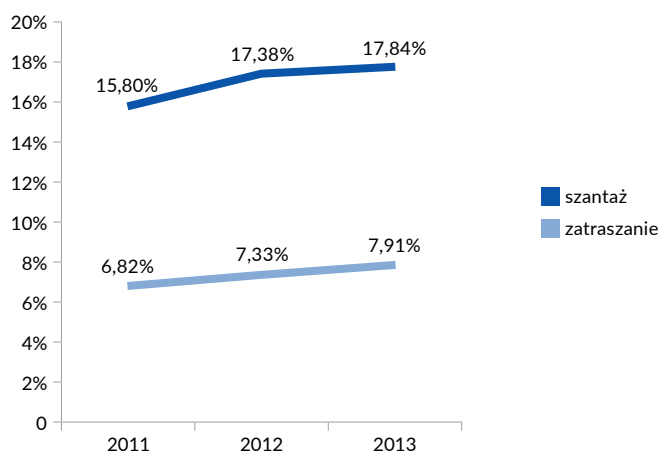
Szantaż i sextortion

Szantaż za pomocą kanałów online stał się zauważalnym zjawiskiem. Szacuje się, że spotkało się z nim ok. 6–8% czeskich młodych internautów. Wymuszanie pieniędzy, cennych informacji, własności, dóbr i usług może odbywać się również za pomocą komunikacji internetowej. Swoistą formą szantażu internetowego jest *sextortion*³, który związany jest z uzyskaniem korzyści różnego rodzaju (np. pieniędzy lub zdjęć) przez zastosowanie technik manipulacyjnych i wymuszeń. Coraz częściej w piśmiennictwie można odnaleźć czynniki powiązane z tego rodzajem wymuszeń za pośrednictwem internetu. Warto zaznaczyć, że ok. 60% ofiar znało szantażystę

3 Zjawisko nie ma odpowiednika w języku polskim, w skrócie jest to szantaż o charakterze seksualnym za pośrednictwem nowych mediów.

osobiście, a ponad 30% trwało w tym procesie dłużej niż pół roku. Zdecydowana mniejszość z nich poinformowała o wydarzeniu organy ścigania (Maxim i in., 2016; Wolak, Finkelhor, Walsh, Treitman, 2018). Istnieje również – jak podkreślają badacze z PRVOK – różnica między *cybergroomingiem* a *sextortion*. Pierwszy jest związany przede wszystkim z wystąpieniem nadużycia na tle seksualnym w świecie realnym przy wykorzystaniu internetu do nawiązania kontaktu, a drugi dotyczy wymuszenia przesłania różnych informacji, w tym intymnych zdjęć, za pomocą kanałów elektronicznych. *Cybergrooming* jako zjawisko obejmuje wiele technik manipulacyjnych, w tym typowe dla *sextortion*. W skrajnych przypadkach szantaż z wykorzystaniem materiałów o charakterze seksualnym może prowadzić do samobójstwa. Z danych zgromadzonych przez PRVOK wynika, że liczba młodych osób, które doświadczyły szantażu (niekoniecznie z wykorzystaniem treści o charakterze seksualnym) z zastosowaniem technik informatycznych, oscyluje wokół kilkunastu procent (Kopecký, 2017).

Rysunek 2. Występowanie szantażu i zastraszania wśród czeskich dzieci w latach 2010–2017

Źródło: (Kopecký, 2017)

Sextortion przebiega w kilku fazach. Algorytm zjawiska został wyodrębniony na podstawie analizy wielu przypadków występujących w Europie (w tym w rozwiązywanych przez PRVOK) i Stanach Zjednoczonych (Chinta, 2014; Clark, 2015; Kopecký, 2017):

1. W pierwszej fazie następuje nawiązanie niebudzącego obaw kontaktu równieśniczego. W większości przypadków cechy napastnika i ofiary są zbliżone (wiek,

pleć, zainteresowania). Kontakt w zdecydowanej większości przypadków pochodzi z fałszywego profilu internetowego. Inicjator wysyła ofierze swoje zdjęcia (nie są to zdjęcia o charakterze intymnym, lecz zwykłe fotografie). W trakcie nawiązania kontaktu napastnik stosuje wiele technik manipulacyjnych, np. wysyła różnego rodzaju gratyfikacje, aby podtrzymać kontakt. W ten sposób wzbudza zainteresowanie drugiej strony.

2. W drugim etapie następuje manipulacyjne ocenianie przesłanych informacji. Gdy dochodzi do wymiany informacji między ofiarą a napastnikiem, pojawia się wiele pozytywnych komentarzy ze strony osoby stosującej *sextortion*. Wobec młodszych użytkowników może to być np. komplementowanie przesłanych fotografii lub ważnych dla dziecka informacji, zaspokajające potrzebę uznania i szacunku.
3. Kolejny krok obejmuje zazwyczaj weryfikację danych wrażliwych ofiary. Na tym etapie napastnik nie koncentruje się na uzyskaniu materiałów intymnych, lecz jedynie na otrzymaniu jak największej ilości informacji na temat ofiary, związanych z jej realnym życiem.
4. Następny etap jest związany z intensyfikacją kontaktów. Następuje wymiana dużej liczby zdjęć i wielu informacji w krótkich interwałach czasowych. Część wysyłanych zdjęć ma charakter pornograficzny. Atakujący może zwrócić się z prośbą o nagie lub częściowo nagie fotografie. Jednocześnie tego samego rodzaju zdjęcia przesyłane są ofierze w jako „gratyfikacja”.
5. Ostatni etap zazwyczaj wiąże się z próbą zaprzestania komunikacji przez ofiarę. Wtedy też następuje szantaż obejmujący postawienie warunków przez szantażystę. Pojawia się straszenie, że wcześniejsze materiały zostaną udostępnione np. postaci wpisu lub wiadomości w serwisach społecznościowych lub przez konto internetowe wśród przyjaciół. Zdarza się również, że napastnik grozi powiadomieniem rodziców ofiary o jej działaniach w sieci. Ponieważ wcześniej uzyskał dane wrażliwe, np. adres zamieszkania, adres szkoły, miejsce pracy rodziców czy domowy numer telefonu, groźby te mogą wzbudzać u ofiary realne poczucie zagrożenia.

W opisanym procesie ofiara może być zmuszana zarówno do pozostawiania w eksploatującym kontakcie elektronicznym, jak i bezpośredniego spotkania z szantażystą. Statystyki zgromadzone przez centra pomocy ofiarom cyfrowych nadużyć, takie jak PRVOK, alarmują, że zdecydowana większość ofiar jest w długotrwałej relacji z szantażystą, dochodzącej nawet do trzech miesięcy. Ponadto większość niepełnoletnich ofiar szantażu nie szuka pomocy u dorosłych (rodziców, nauczycieli), lecz próbuje uzyskać pomoc w infoliniach typu FDDN, PRVOK czy Saferinternet (Kopecký, 2017).

Następstwa sekstingu w opinii młodych użytkowników sieci

Z badań przeprowadzonych w 2011 r. wyłania się obraz świadczący o tym, że zdecydowana większość osób posiada wiedzę na temat zagrożeń wynikających z udostępnienia za pomocą narzędzi elektronicznych własnych zdjęć o charakterze seksualnym (73,10%). Wśród negatywnych skutków ankietowani wymieniają następujące następstwa sekstingu (Kopecký, 2012):

- Przesyłane materiały mogą zostać wykorzystane do przemocy, cyberprzemocy, upokorzenia, molestowania lub wyśmiewania danej osoby.
- Osoba, której zdjęcie zostało upublicznione, może zostać poddana atakom o charakterze seksualnym (zarówno przez znane, jak i nieznane osoby).
- Osoba taka może być wykorzystywana seksualnie przez inne osoby (o skłonnościach pedofilskich lub stosujące przemoc).
- Reputacja danego użytkownika może zostać osłabiona np. w środowisku rówieśniczym lub wśród znajomych.
- Istnieje ryzyko, że materiały zostaną w sposób niekontrolowany rozpowszechniane przez internet (bez zgody autora).
- Autor fotografii może zostać oskarżony o produkcję i rozpowszechnianie pornografii dziecięcej.
- Osoba, której zdjęcie krąży w sieci, może zostać skazana na karę dyscyplinarną lub wydalona ze szkoły.
- Wskutek niekontrolowanego rozpowszechniania materiałów młody internauta może popełnić samobójstwo.

Podsumowanie

Zaprezentowane wyniki badań świadczą o zasadności prowadzonych działań badawczych i metodycznych odnoszących się do tematyki zagrożeń elektronicznych wśród młodych użytkowników sieci. Działania PRVOK wpisują się w dwa paradygmaty pedagogiki mediów – ryzyka i szans. W prowadzonych badaniach eksplorowane są zagrożenia związane z komunikacją elektroniczną. Zgromadzone dane (*evidence-based*) pozwalają na tworzenie programów profilaktycznych oraz konstruktywno-krytyczne spojrzenie na proces redefinicji kompetencji cyfrowych. Krytycyzm wymaga ponownego spojrzenia na słabe punkty realizowanych do tej pory programów profilaktycznych, natomiast konstruktywizm – zastosowania nowych rozwiązań

metodycznych (obejmujących niewystępujące do tej pory metody profilaktyczne). Z innej strony uzyskane wyniki badań stwarzają okazję do namysłu nad tworzeniem nowych programów z edukacją formalną i pozaformalną, pozwalających na zwiększenie bezpieczeństwa cyfrowego z zachowaniem paradygmatu szans (pozytywnego wykorzystania nowych mediów).

Opisane powyżej zagrożenia zobrazowane przez PRVOK, a odnoszące się do zagadnień ochrony danych osobowych, sposobów użytkowania portali społecznościowych, technik manipulacji w sieci, cyberprzemocy, szantażu internetowego, sposobów autokreacji wizualnej i sekstingu podkreślają znaczenie edukacji medialnej nie tylko w Republice Czeskiej, lecz również w Polsce. Zmiany sposobu korzystania z nowych mediów przez młodych użytkowników wymuszają podejmowanie dalszych badań i działań o charakterze pedagogicznym, których zasadniczym celem będzie diagnoza oraz świadome kreowanie rozwiązań metodycznych, minimalizujących ryzyko oraz zwiększających szanse wynikające z powszechnej dostępności rozwiązań sieciowych (zob. Potyrała, 2017; Szpunar, 2012). Interesujące w tym zakresie wydaje się również prowadzenie dalszych badań komparatystycznych ukazujących podobieństwa i różnice (Livingstone, Mascheroni, Staksrud, 2015; Tomczyk, Kopecký, 2016) w zachowaniach ryzykownych wśród młodych internautów w krajach europejskich.

E-mail autora: tomczyk_lukasz@prokonto.pl.

Bibliografia

- Bayraktar, F. (2017). Online Risks and Parental Mediation Strategies Comparison of Turkish Children/Adolescents Who Live In Turkey and Europe. TED EĞİTİM VE BİLİM. DOI: 10.15390/eb.2017.6323.
- Chinta, P. (2014). Teenage victims of online 'sextortion' reaching new highs. *Toronto Star*, 6 września 2014.
- Clark, C. S. (2015). Former State Department Employee Admits to Cyberstalking, 'Sextortion'. *Government Executive*, 10 grudnia 2015.
- Gámez-Guadix, M., de Santisteban, P., Resett, S. (2017). Sexting among Spanish adolescents: Prevalence and personality profiles. *Psicothema*, 29(1), 29–34. DOI: 10.7334/psicothema2016.222.
- Holla, K. (2015). Aggression and Cyberbullying of Pupils in Slovak Republic. *Slavonic Pedagogical Studies Journal*, 4(1), 50–61. DOI: 10.18355/pg.2015.4.1.50-61.

- Kopecký, K. (2012). Sexting among Czech preadolescents and adolescents. *The New Educational Review*, 28(2), 39–48.
- Kopecký, K. (2014). Cyberbullying and Other Risks of Internet Communication Focused on University Students. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 112, 260–269. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.01.1163.
- Kopecký, K. (2014). Cyberbullying and Sexting between Children and Adolescents – Comparative Study. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 149, 467–471. DOI: 10.1016/j.sbspro.2014.08.292.
- Kopecký, K. (2016). Czech Children and Facebook – A quantitative survey. *Telematics and Informatics*, 33(4), 950–958. DOI: 10.1016/j.tele.2016.02.008.
- Kopecký, K. (2016b). Misuse of web cameras to manipulate children within the so-called webcam trolling. *Telematics and Informatics*, 33(1), 1–7. DOI: 10.1016/j.tele.2015.06.005.
- Kopecký, K. (2016c). Cyberbullying in a population of Slovak teenagers (quantitative research). *Human Affairs*, 26(2). DOI: 10.1515/humaff-2016-0013.
- Kopecký, K. (2017). Online blackmail of Czech children focused on so-called “sextortion” (analysis of culprit and victim behaviors). *Telematics and Informatics*, 34(1), 11–19. DOI: 10.1016/j.tele.2016.04.004.
- Kopecký, K., Szotkowski, R. (2014). Formal and semantic analysis of computer passwords of czech internet users. *EDULEARN14 Proceedings*, 2794–2798.
- Kopecký, K., Szotkowski, R. (2017a). Specifics of Cyberbullying of Teachers in Czech Schools. A National Research. *Informatics in Education*, 16(1), 103–120.
- Kopecký, K., Szotkowski, R. (2017b). *Sexting and Risky Acquaintances Made by Czech Children in Cyberspace*. Ołomuniec: Centre for the Prevention of Risky Virtual Communication at the Pedagogical Faculty of Palacky University in Olomouc.
- Kopecký, K., Szotkowski, R., Krejčí, V. (2015). *Rizikové formy chování českých a slovenských dětí v prostředí internetu*. DOI: 10.5507/pdf.15.24448619.
- Mann, B. L. (2008). Social Networking Websites – A Concatenation of Impersonation, Denigration, Sexual Aggressive Solicitation, Cyber-Bullying or Happy Slapping Videos. *International Journal of Law and Information Technology*, 17(3), 252–267. DOI: 10.1093/ijlit/ean008.
- Maxim, D. J. A., Orlando, S. M., Skinner, K. L., Broadhurst, R. G. (2016). Online Child Exploitation Material – Trends and Emerging Issues, Australian National University, Cybercrime Observatory with the Australian Office of the Children’s e-Safety Commissioner, Canberra.
- Palasinski, M. (2012). Implications of urban adolescent discourses of (un)happy slapping. *Safer Communities*, 11(3), 159–164. DOI: 10.1108/17578041211244076.

- Popović-Ćitić, B., Djurić, S., Cvetković, V. (2011). The prevalence of cyberbullying among adolescents: A case study of middle schools in Serbia. *School Psychology International*, 32(4), 412–424. DOI: 10.1177/0143034311401700
- Potyrała, K. (2017). *iEdukacja. Synergia nowych mediów i dydaktyki*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków.
- Pyżalski, J. (2012). From cyberbullying to electronic aggression: typology of the phenomenon. *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17(3–4), 305–317. DOI: 10.1080/13632752.2012.704319.
- Rice, E., Craddock, J., Hemler, M., Rusow, J., Plant, A., Montoya, J., Kordic, T. (2017). Associations Between Sexting Behaviors and Sexual Behaviors Among Mobile Phone-Owning Teens in Los Angeles. *Child Development*. DOI: 10.1111/cdev.12837.
- Szpunar, M. (2012). *Nowe – stare medium*. Warszawa: IFIS PAN.
- Tomczyk, Ł., Kopecký, K. (2016). Children and youth safety on the Internet: Experiences from Czech Republic and Poland. *Telematics and Informatics*, 33(3), 822–833. DOI: 10.1016/j.tele.2015.12.003.
- Tomczyk, Ł., Srokowski, Ł., Wąsiński, A. (2016). *Kompetencje w zakresie bezpieczeństwa cyfrowego w polskiej szkole*. Tarnów: Stowarzyszenie Miasta w Internecie.
- Van Ouytsel, J., Van Gool, E., Walrave, M., Ponnet, K., Peeters, E. (2016). Sexting: adolescents' perceptions of the applications used for, motives for, and consequences of sexting. *Journal of Youth Studies*, 1–25. DOI: 10.1080/13676261.2016.1241865.
- Wolak, J., Finkelhor, D., Walsh, W., Treitman, L. (2018). Sextortion of Minors: Characteristics and Dynamics. *Journal of Adolescent Health*, 62(1), 72–79. DOI: 10.1016/j.jadohealth.2017.08.014.
- Woźniak, J. (2016). Sexting – a dangerous business of the internet exhibitionism. *Edukacyjna Analiza Transakcyjna*, 5, 167–175. DOI: 10.16926/eat.2016.05.11.

Risky behaviors of children and youth related to sharing and receiving sexual materials - selected research results of the Czech Centre for Prevention of Risky Virtual Communication from 2010 to 2017

The objective of the paper is to present the results of a study on risky behavior of children and youth, mediated by electronic media in the Czech Republic. The text presents only a small part of the research conducted by the Centre for the Prevention of Risky Virtual Communication Faculty of Education of Palacký University in Olomouc (Centrum prevence rizikové virtuální komunikace Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci) on contacts children and youth have with pornographic and sexualizing content, as well as consequences of such contacts. Presented research results aim not only at increasing the awareness regarding risky behaviors in the neighboring countries, but may also serve as an inspiration for Polish researchers and educators who design preventive programs. The paper contains of introduction in which PRVOK Centre is characterized and the following subchapters presenting results of the research conducted in the years 2010–2017.

KEYWORDS:

SEXUALIZATION OF CHILDHOOD, KINDERMARKETING, CONSUMERS DECISIONS, CHILDREN, MARKETING STRATEGIES

Cytowanie:

Tomczyk, Ł., Szotkowski, R., Kopecký, K. (2017). Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży związane z udostępnianiem i odbiorem materiałów o charakterze seksualnym – wybrane wyniki badań czeskiego Centrum Prewencji Ryzyka Wirtualnej Komunikacji z lat 2010–2017. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(3).

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.